

UDK 27-184.3:004

004.738.5:27

<https://doi.org/10.53745/ro.1.2.2>

Primljeno: 30. 12. 2025.

Prihvaćeno: 11. 2. 2026.

Pregledni rad

© 2025 Gašpar, CC BY NC 4.0

Izazovi religioznosti digitalnog doba u oblikovanju kršćanskog identiteta¹

Challenges of Digital-Age Religiosity in the Formation of Christian Identity

Veronika Nela Gašpar²

Sažetak

Cilj ovoga rada je izdvojiti temeljne odrednice oblikovanja kršćanskog identiteta koje su na poseban način pred izazovima poimanja i življenja religioznosti u digitalnom dobu. Velik broj znanstvenih istraživanja ukazuje kako je sekularizacija društva samo jedan dio mnogo šireg događanja koje nipošto ne isključuje religijsku dimenziju te je duboko mijenja. Današnji oblik religioznosti prije svega je privatiziran, pluraliziran i tematski usmjeren ne na Boga i onostrano, nego na čovjeka, subjekta religije. Stoga se takvi oblici religioznosti nazivaju »ovostranim religijama«. Polazeći od te stvarnosti nastojat ćemo pokazati da temeljne odrednice kršćanskog identiteta nadilaze horizontalno-imanentnu razinu i imaju svoju originalnost i jedinstvenost u odnosu na drugenreligijske identitete. U sekularnom suvremenom društvu, u kojem prevladava individualna ovostrana duhovnost »trenutka«, važno je naglasiti spomen ili memoriju kršćanske tradicije, koja u središtu ima trinitarno-kristološki *credo* i poziv na nasljedovanje Isusa Krista kao onog koji je temelj, norma i kriterij kršćanske egzistencije.

Ključne riječi: religioznost, imanencija, transcendencija, identitet, kršćanstvo, digitalno doba

¹ Rad je nastao u okviru institucionalnoga znanstveno-istraživačkoga projekta DUHOBUD Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, financiranog sredstvima Europske unije – NextGenerationEU u okviru Nacionalnog plana oporavka i otpornosti (NPOO).

² Sveučilište u Zagrebu Katolički bogoslovi fakultet

Abstract

The aim of this paper is to answer the question of what are the fundamental determinants of the formation of Christian identity that are particularly faced with the challenges of understanding and living the religiosity of digital culture. In the paper, we start from the position of Pope Francis that “today we are not experiencing an era of change but a real change of eras” (Pope Francis, 2017, 3) in which human religiosity is also undergoing its transformation. We will try to show that in terms of reflecting on the challenges of religiosity in the digital age, it is important to emphasize the fundamental determinants of Christian identity, which go beyond the horizontal-immanent level and have their own originality and uniqueness in relation to other religious identities. In a world like ours, in which the individual, this-worldly spirituality of the “moment” prevails, it is important to emphasize remembrance/memory, which has at its center the Trinitarian-Christological *credo* and the call to follow Jesus Christ as the foundation, norm and criterion of Christian existence.

Key words: religiosity, immanence, transcendence, identity, Christianity, digital age

Uvod

Polazeći od velike studije kanadskog filozofa Charlesa Taylora pod nazivom *A Secular Age*, u kojemu cijelom modernom dobu daje ime sekularnog doba, Ante Vučković ističe da je opravdanost tog naslova utemeljena u činjenici da se suvremeni čovjek zapadnog društva više ne definira u odnosu prema Bogu, već unutar sebe samoga. »Religija kao izvor sebstva presušuje. Ona je suočena s uspjehom imanentnog humanizma koji zatvara prostor transcendenciji i ponaša se kao da izvan ljudskoga obzora nema ničega. Tako nastaje sebstvo odvojeno od religijskih izvora. Takvo sebstvo, koje Taylor naziva nepropusnim, u stanju je odvojiti se i distancirati od svega što leži izvan njegova duha. Mjerodavni ciljevi mogu biti samo oni koji leže u nutrini čovjeka. Stvari imaju značenje koje imaju u mojoj reakciji na njih« (Vučković 2012, 922).

Charles Taylor smatra da je potrebno uočiti kako mi više nismo u stanju vjerovati na racionalan način. U središtu našeg interesa stoje ljudski ciljevi i ljudske vrednote blagostanja, ljudskih prava i mira. U društvu su one još jedino važne. Religijska interpretacija svijeta i individuuma ostaje i dalje mogućom. Religija nije nestala, ali je promijenjena. Pojavljuje se kao izričaj individualnog sebstva. To znači da religiozni život i praksa sada moraju biti u stanju dirati pojedinca i da ih on može tumačiti u smi-

slu svojega duhovnog puta i razvoja. Odatle čest otklon prema institucionaliziranoj religiji jer je ona shvaćena kao prepreka u traženju osobnih religioznih izričaja. Na tom tragu o religioznosti današnjeg čovjeka u suvremenom društvu Ante Vučković kaže da se ona više ne ravna prema nekoj ortodoksiji »nego prema osjećaju autentičnosti, a autentičnost je vezana uz duhovnost, a duhovnost se odvaja i razlikuje od religioznosti, odnosno vjere i religije. Religija je u očima autentičnosti dogmatski fiksirana, a duhovnost je pokretljiva i vrlo osobna. No, za duhovnost racionalni uvid nije dostatan, nego je potreban dublji uvid koji pokreće cijelu osobu. Tako nepropusno sebstvo opet postaje propusno. Obilježje duhovnosti jest subjektivizam, sabranost oko sebstva i njegove cjelovitosti sa snažnim naglaskom na osjećaju. Riječ je o radikalnom individualizmu i on je povezan s pluralnošću izričaja i putova koji ne podliježu nikakvoj doktrinarnoj ograničenosti. Zato duhovnost više nema nikakva odnosa s društveno-političkim odnosima u društvu. [...] religioznost i duhovnost su dostatne samima sebi« (Vučković 2012, 925).

Ronald M. Dworkin to je formulirao kao „religioznost bez Boga“ jer je ona ponajprije povezana s velikim pitanjima smisla ljudskog života – religiozan je onaj tko se njima bavi. Tako je moguće i neke vjerske blagdane i vjerska mjesta pretvoriti u dodirne točke s važnim pitanjima smisla ljudskog života i istodobno biti nevjernik, odnosno ateist. Pojavljuje se mogućnost iskorištavanja religijskih izvora smisla bez formalne pripadnosti religiji, ali i bez religioznosti same. Riječ je o ateističkom usvajanju religijskog smisla s drugim nakanama. Taj se stav, čini se, počinje širiti. Tko religioznost smatra gotovo mrtvom, ne preže od toga da iz njezine baštine preuzme za svoje potrebe ono što smatra korisnim (Gašpar 2020, 766).

U sustav vjerovanja više ne ulazi nužno odnos s Bogom. Bog može nestati, može prestati postojati i odnos s njime, a religioznost kao individualni izričaj ili duhovnost može i dalje biti živa. Ona se ne temelji ni na povijesti ni na doktrini, nego na nutarnjem osjećaju. Odnos s Bogom, ako postoji u vjeri, sa svoje strane mora imati emotivnu rezonanciju koja je obilježje raznorodnih struja suvremenog svijeta. Mnogi će autori takvu religioznost pripisati digitalnoj suvremenoj antropologiji kao temeljnom izričaju digitalnog doba.

Cilj ovog rada je odgovoriti na pitanje koje su temeljne odrednice oblikovanja kršćanskog identiteta nastale pred izazovima suvremenog poimanja i življenja religioznosti digitalne kulture. U radu polazimo od stava pape Franje da »danas ne proživljavamo epohu promjena, nego pravu pravcatu promjenu epoha« (Franjo 2017, 3) u kojoj i ljudska religioznost

nije nestala, ali je značajno promijenjena. Nastojat ćemo pokazati da je u vidu promišljanja izazova religioznosti digitalnog doba važno naglasiti temeljne odrednice kršćanskog identiteta, a one nadilaze horizontalno-imanentnu razinu i imaju svoju originalnost i jedinstvenost u odnosu na druge religijske identitete. U svijetu kao što je naš, u kojem prevladava ovostrana duhovnost »trenutka«, važno je naglasiti *spomen* ili *memoriju*, koja u središtu kršćanske tradicije ima trinitarno-kristološki *credo* i poziv na nasljedovanje Isusa Krista kao temelja, norme i kriterija oblikovanja kršćanske egzistencije.

1. »Promjena epoha« i »postteološko vrijeme«

Godine 2025. obilježili smo 60. obljetnicu završetka Drugoga vatikanskog koncila (8. prosinca 1965.). Drugi vatikanski koncil u svojoj pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* polazi od činjenice da se u današnjem društvu dogodio epohalni povijesni obrat poznanstvenjenja cjelokupne kulture te je »znanstveni mentalitet« njezino temeljno obilježje. »Taj znanstveni mentalitet oblikuje kulturu i način mišljenja drukčije nego u prošlosti« a jedan od najvećih izazova je činjenica da »sve veću važnost zadobivaju matematičke i prirodoslovne i antropološke znanosti, a na praktičnom području tehnika koja iz tih znanosti proistječe. Tehnika se tako razvila da preobražava lice zemlje te već nastoji zagospodariti i svemirskim prostorima« (Drugi vatikanski koncil GS, 2008, 5).

Razdoblje nakon završetka Drugoga vatikanskog koncila ukazuje na činjenicu sve kraćih razdoblja kulturnih revolucija, što omogućuje uporaba tehnologije (Vranješ 2025, 61-122). Rezultat privatizacije i redukcije »racionalnosti«, što čine prirodne znanosti, dovodi do tendencije stvaranja ne samo isključivo materijalističke slike svijeta nego i redukcije racionalnosti na vlastitu metodu, a potom i redukcije stvarnosti na rezultate dobivene takvom metodom. Domet ljudskog razuma umanjen je za dio stvarnosti koji se ne može verificirati metodama koje se nazivaju znanstvenima, a koji – tako nam govori naše iskustvo – ipak postoji (Gašpar 2019, 83-97). Takva znanstvena paradigma uvelike određuje i odnos današnje kulture prema fenomenu ljudske religioznosti, koji »biva reduciran na unutarnjost naše subjektivnosti. Prema predodžbi velikog dijela moderne znanosti religija ulazi u područje subjektivnosti jer svatko može osjećati i doživljavati što želi, dok svijet materije – objektivni svijet – 'sluša' druge zakonitosti, tu Bog nema što tražiti« (Ratzinger 2008, 7-8; Tadić 2011, 409-421).

Taj »prirodnoznanstveno-tehničko-kibernetički svjetonazor koji dominira suvremenom kulturom odbacuje gotovo svaki mogući interes za bit čovjeka kao bića, posebno kao bića vjere i religije. U takvom svijetu našle su se u krizi kako filozofija i teologija tako i sve humanističke, ali i društvene znanosti« (Kutleša 2021, 217). Prema tom svjetonazoru znanstveno i racionalno se reducira samo na egzaktno, vidljivo i apsolutno provjerljivo znanje. Taj metodološki, ontološki i epistemološki redukcionizam modernih prirodnih znanosti jedan je od temeljnih izazova za teologiju i njezinu spoznaju u odnosu prema znanosti. Na taj izazov ukazuje i Željko Tanjić u svom promišljanju o teologiju u vrtlogu znanstvenog mentaliteta suvremene kulture: »Mnogi znanstvenici polazeći od evolucionizma prožetog određenom sociobiološkom perspektivom smatraju da je moguća organska rekonstrukcija cjelokupnog područja znanja unutar kojega su drukčiji načini razmišljanja kao što su religiozni, filozofski i etički samo puki epifenomeni, izričaj biološke nužnosti, bez ikakve povezanosti sa stvarnošću i istinom. Na taj način znanost pokušava biti ne samo ona koja govori o činjenicama, rezultatima, metodama i mogućnostima nego i ona koja tumači smisao, motive i orijentaciju cjelokupne stvarnosti. Pokušava se nametnuti kao ona koja cjelokupnoj stvarnosti daje smisao i strukturu i u odnosu na koju je sve drugo 'pretposljednje'. Svjedoci smo pokušaja stvaranja 'holističke' znanosti koja pokušava dati jednu novu cjelovitu viziju shvaćanja« (Tanjić 2006, 269).

Ta »velika podjela« ili odvajanje područja znanstvenoga i religijskoga u suvremenoj kulturi prema Josephu Ratzingeru ne jamči ravnotežu i izbjegavanje protivnosti među njima. »Ako je Bog protjeran iz znanstvenog područja, religija je protjerana iz ljudskoga života. Ako je moral izbačen iz prava, onda su vrjednote izbačene iz naših zakona. Ako znanost i tehnika mogu djelovati bez ograničenja, napredak može biti slijep i destruktivan« (Ratzinger 2008, 13).

I sama Europa, u kojoj je kršćanstvo dobilo svoje značajno kulturno i intelektualno obilježje, danas je postala ishodište nove znanstvene racionalnosti i funkcionalne znanstvenosti. O tom novom kontekstu papa Franjo u apostolskoj konstituciji o crkvenim sveučilištima i fakultetima *Veritatis gaudium* kaže da »danas ne proživljavamo epohu promjena, nego pravu pravcatu promjenu epoha« (Franjo 2017, 3). S obzirom na nove izazove odnosa teologije i znanosti u suvremenoj kulturi, Clemens Sedmak ističe da živimo u »postteološkom vremenu« a njegovo je temeljno obilježje marginalizacija teologije (Tanjić 2009, 7-19).

Premda svi govore da živimo u razdoblju povratka religije i religioznoga, ne smijemo smetnuti s uma da je riječ o religiji koja ne prihvaća

teološko promišljanje. Teologija se u kršćanskoj tradiciji definira kao »pokušaj pružanja razloga vjerovanja, pružanja razloga nade koja se na toj vjeri temelji i pružanja razloga života koji proizlazi iz te nade« (Sedmak 2003, 20). A upravo teološki napor u području religijskoga danas postaje »suvišan« i »osporavan« (Tanjić 2009, 10). Ako se unutar povratka religijskog postavlja pitanje o Bogu, ono se zadovoljava tvrdnjama koje otprilike glase: »Svida mi se«, »Dobro je za mene«, »Zašto ne«. Religija se u takvom ozračju pokazuje kao od teologije oslobođeno djelovanje, »kao nešto što je povučeno iz javne diskusije s prizivanjem privatnosti i slobode religioznog, kao nešto što je lišeno obveze utemeljenja i obvezatnosti opravdanja s prizivanjem pluralizma i proizvoljnog karaktera religije« (Sedmak 2003, 21).

Sami teolozi zauzimaju različite stavove, bilo one koji vode zatvaranju pred izazovima trenutka i povlačenju u vlastiti svijet promišljanja, bilo one koji bez ikakva kritičkog odmaka ne samo da vode otvorenosti prema strujanjima u društvu nego sve ono što se događa na području društva i znanosti vide kao vrijednosti prema kojima se teološki rad treba u potpunosti oblikovati i njima prilagođavati.

Kako bi se razumio odnos teologije i znanosti, nužno je vrednovati različito razumijevanje pojma znanosti u različitim povijesnim trenucima iz kojih je vidljivo trajno napredovanje čovjekove stvaralačke sposobnosti (Fisichella 2009, 1310; Bižaca 2003, 931-955; Bižaca 2005, 311-321; Macut 2015, 179-196). Naš današnji životni kontekst snažno je obilježen digitalnom stvarnošću koja sa sobom nosi duboke i kompleksne promjene koje zahvaćaju gotovo sve aspekte društvenog i osobnog života, pa tako i religioznoga. Digitalne tehnologije postale su sile koje strukturiraju okruženje u kojem živimo, stvarajući i transformirajući stvarnost, ali ne samo stvarnost oko čovjeka, nego one povratno djeluje na samog čovjeka i njegovo poimanje sebe i smisla svog postojanja, na njegovu samosvijest i identitet, na način na koji razmišlja i procjenjuje svijet oko sebe, na odnose s drugim ljudima i zajednicama, na vjerska uvjerenja i etička načela. Papa Benedikt u svojoj poruci za Svjetski dan sredstava društvenih komunikacija ističe da se i same vjerske zajednice »danas sve češće izražavaju mnogim 'glasovima' koje pruža digitalni svijet« (Ratzinger 2010, 31).

2. Digitalno doba i »banalna religija«

Brz napredak digitalnih i informacijskih tehnologija doveo je do toga da digitalizacija ne znači samo pretvaranje analognih sadržaja u digitalne

formate nego bez nje više nije moguće zamisliti svakodnevni život ni pojedinca ni društva. Utjecaj digitalnih tehnologija na sva područja ljudskog i društvenog života uzrokovao je duboke promjene u ukupnom poimanju i oblikovanju suvremene stvarnosti pa danas govorimo o *digitalnoj revoluciji* i *digitalnom dobu*. Talijanski filozof Luciano Floridi tvrdi da razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija mijenja odgovore na temeljna čovjekova pitanja. Granice između *online* i *offline* života imaju tendenciju nestajanja i sada smo besprijekorno povezani jedni s drugima, postupno postajući sastavni dio globalne »infosfere«. Postalo je sve teže razlikovati između »virtualnog« i »realnog« života. Digitalni su mediji u tolikoj mjeri postali sastavni dio života današnjega čovjeka da će spomenuti talijanski filozof Luciano Floridi reći da smo mi »vjerojatno posljednja generacija koja može osjećati jasnu razliku *offline* i *online* prostora. Mnogi već provode veći dio svoga vremena *online*« (Floridi 2017, 107). Za ovaj epohalni trenutak, za koji će papa Franjo reći da je on »promjena epoha« (Franjo 2017, 3), Luciano Floridi će reći da on predstavlja četvrtu revoluciju, nakon Kopernikove, Darwinove i Freudove.

Digitalne i informacijske tehnologije postale su sile koje strukturiraju okruženje u kojem živimo, stvarajući i transformirajući stvarnost, ali ne samo stvarnost oko čovjeka nego one povratno djeluju na samog čovjeka i njegovo poimanje sebe i smisla svog postojanja, na njegovu samosvijest i identitet, na način na koji razmišlja i procjenjuje svijet oko sebe, na odnose s drugim ljudima i zajednicama, na vjerska uvjerenja i etička načela.

Sve donedavno digitalna tehnologija se promatrala i shvaćala kao sredstvo. Danas se taj odnos doživljava na drukčiji način. Postajemo svjesni da digitalne i informacijske tehnologije stvaraju novi »okvir« za doživljavanje, tumačenje a time samim i oblikovanje identiteta pojedinca i zajednice. Mediji usmjeravaju našu pažnju prema određenim temama, osobama i događajima. Oni nude i nerijetko sugeriraju način na koji ćemo razumjeti ono o čemu se govori. Međutim, oni isto tako ostvaruju svojevrsnu interakciju s obzirom na to da djeluju »povratno« te nameću svoju logiku djelovanja različitim društvenim institucijama stvarajući kontekst u kojem je od dobro argumentiranih vrednota i stavova mnogo važnije ostaviti dobar dojam. Te se promjene i utjecaji vide i osjećaju također i na religijskom području.

Danas religijske institucije više nisu jedine koje »tumače« značenje religijskih simbola, slika, riječi i drugih stvarnosti povezanih s religijskim identitetom. U promidžbeno-marketinškom kontekstu koristi se križ, slike anđela, svetaca, zvukovi zvona, religijski pojmovi kao što su »griješ«, »raj«,

blaženstvo«, »pomirenje« ili događaji iz života Isusa života. Cilj uporabe takvih simbola u spomenutom kontekstu jest privlačenje pozornosti, a oglašivači uporabom religijskih simbola iskorištavaju kredibilitet koji oni posjeduju s krajnjim ciljem prodaje ili pak potvrde vjernosti nekom brendu.

Srž problema je u uporabi religijskih simbola u kontekstu koji nije izvorno njihov. Takvim djelovanjem religijski simboli, slike, riječi »migriraju« iz svojeg autentičnog okruženja u novo, pri čemu im se pridaje potpuno drukčije značenje, odnosno ciljevi koji se takvom komunikacijom žele ostvariti. Jerko Valković ukazuje na rezultate empirijskih istraživanja koji očituju činjenicu da religijski »motivi i simboli korištenjem unutar medijski veoma širokog simboličkog rezervoara, mogu izbljedjeti ili biti potpuno lišeni svojega izvornoga značenja, no isto tako mogu – povezani s raznim magijskim elementima, uronjeni u najrazličitije narativne kontekste – čak poprimati značenja koja će oblikovati ili propagirati neke nove oblike »religioznosti«. Konkretno naznake takvoga djelovanja nalazimo u nekim književnim djelima, kao i filmskim ostvarenjima, npr. u Harryju Potteru« (Valković 2025, 25).

Proučavajući medijsko djelovanje na području religije, danski profesor Stig Hjarvard kaže da ono pridonosi stvaranju tzv. banalne religije (Valković 2025, 25). Pod tim pojmom može se razumjeti konfuzna prisutnost različitih rituala, slika i praksa u modernom društvu koju stvaraju upravo mediji. Institucionalizirane religije trebaju računati na prisutnost i takvih oblika »religija« s obzirom na to da takva mješavina različitih prezentacija religijskih tematika sve više postaje svojevrsna kulturološka pozadina života, pogotovo nekih današnjih društava. Jedna od konkretnih posljedica takva djelovanja očituje se u tome da sve ono što je po svojoj naravi »vidljivije«, odnosno »opipljivije« u doživljavanju i prezentiranju religijskih tema zadobiva veću važnost. Zato i ne iznenađuje da je u prikazima religijskih tema veoma snažan naglasak na vizualnoj performativnosti, što konkretno znači da je važnija »procesija« ili neka vanjska manifestacija negoli sama poruka slavlja. Isticanje takvih vidljivih aspekata u prvi plan stavlja emocionalnu komponentu, što utječe i za samo vjerničko iskustvo. Naime, religija se sve više doživljava u terminima osobnog emotivnog iskustva, a manje se osjeća potreba za religijskim institucijama i njihovom posredovanju i tumačenju vjerskog sadržaja. Stoga ne iznenađuje da takva »individualizirana« duhovnost nerijetko stavlja u pitanje potrebu institucionalnog autoriteta. U prvom je planu osobni individualni doživljaj vjere, pri čemu je sama osoba protagonist jer svaka osoba samostalno traži religijsko i nadahnjuje se na izvorima do kojih sama dolazi.

3. Izazovi digitalnog doba u oblikovanju religijskog identiteta

Za oblikovanje religijskog identiteta potrebno je poznavati kulturni kontekst sa svim njegovim izazovima i mogućnostima. Potrebno je po-najprije uočiti promjene koje se sa suvremenim medijima događaju, upoznati čovjeka u kulturi digitalnog doba jer upravo čovjek u tim prostorima doživljava značajne promjene. Digitalna tehnologija ne doživljava se u prvom redu kao sredstvo komuniciranja, nego se u njoj doista prepoznaje novi komunikacijski prostor koji se u mnogočemu razlikuje od »svakodnevnog«, »realnog« životnog prostora. S obzirom na oblikovanje religijskog identiteta, jedno od prvih obilježja digitalne kulture, koje ističu mnogi autori, jest činjenica da virtualnomu prostoru nedostaje karakter sakralnosti/transcendencije, te da je riječ isključivo o imanentnom horizontalnom kontekstu (Padula 2009, 89; Gašpar 2005, 37-54).

3.1. Horizontalni kontekst oblikovanja religijskog identiteta

Promatrajući način na koji se oblikuju religijski identiteti većina autora ističe da današnji čovjek oblikuje svoj vjerski identitet polazeći od vlastite biografije, misleći pritom na prihvaćanje rješenja i odgovora koji bi u većoj ili manjoj mjeri u tom trenutku mogli odgovarati osobnim potrebama, problemima ili željama. Ako su religije prije veliku pozornost posvećivale samomu sadržaju, u eri digitalne i informacijske tehnologije nije dovoljno usredotočiti se samo na sadržaj, nego prije svega treba imati u vidu relacije, tj. odnose, načine komuniciranja i razmjene koje se u tom kontekstu događaju. Zato se i govor o religiji unutar digitalnog konteksta neće ograničiti samo na propitkivanje o istinitosti i autentičnosti (vjerske) poruke, nego će se usmjeriti prije svega na cjelokupan komunikacijski kontekst. Upravo je taj »ekvilibrij« između sadržaja i načina komuniciranja za Ravasija najrelevantniji znak promjene u svijetu digitalnih informacijskih tehnologija (Ravasi 2013, 93). Nalazeći se u virtualnom okruženju i sama baština vjere izložena je proizvoljnim tumačenjima i interpretacijama koje nije moguće kontrolirati. Na tom tragu Spadaro, kao i mnogi drugi, ističe da je svakom prepušten izbor između velikog broja ponuda a pojedinac bira polazeći od osobnih interesa i želja (Spadaro 2012, 37-47).

Međutim, za mnoge religije je od velike važnosti memorija. Unutar virtualnog svijeta vlastita prošlost ne doživljava se kao prijedeni put koji ima svoj smisao, već prošlost jednostavno pada u zaborav. Kao da se događa prijelaz od anamneze prema amneziji. No, s gubitkom prošlosti gubi se i

perspektiva budućnosti, slabi želja i snaga za žrtvu i za odricanje u sadašnjosti kako bi se nešto ostvarilo u budućnosti. Put izlaska iz usmjerenosti na samoga sebe uvijek pretpostavlja da se krene od vlastite povijesti, od vlastita iskustva, od prepoznavanja usmjerenosti vlastita života i otkrivanja njegova smisla. Nije riječ samo o »čuvanju« informacija u vremenu, o svojevrsnom »otimanju« zaboravu, nego o sposobnosti elaboriranja, očuvanja, odabira i prizivanja. Upravo kao što biblijska memorija nije samo prisjećanje na nešto što se dogodilo nego je i uprisutnjenje koje aktualizira prošlo te otvara put prema budućnosti. Cilj koji se želi ostvariti je otvaranje prema stvarnom, realnom životu i ostvarivanju susreta s drugima te otvaranje perspektive za transcendentno. Bez oživljavanja vlastite povijesti kao hoda i usmjerenja prema cilju prijeti opasnost da se ostane samo na horizontalnosti (Valković 2012, 183). Unutar virtualnih prostora memorija ne nestaje, nego se oblikuje na drukčiji način (Ćurković Nimac i dr. 2014, 416-432).

3.2. Od religije prema duhovnosti

U današnjem kontekstu digitalne kulture nije riječ o »nestajanju« svetoga, o smrti Boga ili religije, nego o ukazivanju na individualizaciju i stavljanju samoga sebe na mjesto svetoga, procesu »organiziranja« vjere po vlastitoj mjeri. Takva je promjena vjerskog iskustva očita kod današnjeg čovjeka u svim religijskim zajednicama. Sveto je unutar virtualnog prisutno na drukčiji način. Zapravo, ne legitimizira sveto službeni autoritet, nego je »legitimizacija« prepuštena izboru pojedinca. U prvom planu je zadovoljiti vlastite potrebe i ostvariti se. Pace i Giordan još su snažnije naglasili tu okolnost današnjeg vjerovanja, ističući da danas »svetoga« postaje jedini »autoritet« koji treba slijediti. Riječ je o promjeni koju oni označavaju prijelazom od religije prema duhovnosti (Pace i Giordan 2010, 777). Gotovo kao da je u prvom planu ne toliko objektivna istina prema kojoj se želi usmjeriti, nego subjektivna autentičnost pa se sve veća pozornost daje emocijama, doživljajima, strastima i proživljenom iskustvu.

3.3. Vlastiti credo – kriterij izbora

Jedno od veoma važnih pitanja o odnosu digitalizacije i oblikovanja religijskog identiteta odnosi se na oblike i narav zajedništva religijske zajednice koje se uspostavlja unutar virtualnog prostora i društvenih mreža. Načelo po kojem se u takvim zajednicama osobe povezuju ukazuje da je

»vlastiti *credo*« temeljni kriterij izbora. Pridružujem se onoj grupi ili udruzi u kojoj se bolje osjećam, čije vrijednosti sam dijelim i lako ih prihvaćam. Zato većina autora govori o jakoj individualizaciji oblikovanja religijskog identiteta. Povezanosti i zajednice koje se oblikuju u virtualnom prostoru veoma su nepostojeane. Međutim, to nije samo karakteristika virtualnih zajednica, nego takvu situaciju treba promatrati u širem kontekstu cjelokupnog postmodernog društva. Jedna od karakteristika je nestalnost svih oblika povezanosti (Bauman 2011). Medij redovito prenosi samo sliku i zvuk, odnosno ritualnost, a autentično sudjelovanje u vjerskoj zajednici pretpostavlja fizičku prisutnost, odnosno dioništvo u zajednici koja slavi. To je veoma vidljivo kod prijenosa liturgijskih slavlja. Naime, vjerski život pretpostavlja fizičku blizinu i susrete, osobito kad je riječ o primanju i slavlju sakramenata. Može se dogoditi da se u prenaglašavanju mogućnosti koje pružaju nova sredstva komunikacije zapostavi važnost osobnog susreta, koji je nenadoknadir u prenošenju evanđeoske poruke.

3.4. Pojava novih oblika autoriteta

Internet mijenja način na koji komuniciramo s drugima, na drukčiji način oblikuje shvaćanje autoriteta, stvara nove pozicije moći, nivelira tradicionalne hijerarhije te omogućuje izradu platformi koje daju mogućnost glasa i onima koji nemaju glasa. Autoritet se u virtualnom prostoru ne temelji na hijerarhijskom načelu jer internet po svojoj organizaciji i načinu komunikacije razvija tzv. horizontalnu komunikaciju. Krunoslav Novak ističe da internet može jačati, ali i slabiti vjerski autoritet jer ističe konflikte koji su prisutni ili, s druge strane, opravdava pojedine odluke autoriteta, čime utječe na njihov status (Novak i Valković 2016, 399-401).

3.5. Preoblikovanje poimanja vremena i prostora

Djelovanje mnogih vjerskih zajednica tijekom stoljeća bilo je organizirano i vezano uz teritorijalno određena područja, odnosno uz župe. U virtualnim prostranstvima mnoge kategorije, a tako i poimanje vremena i prostora, doživjele su preoblikovanje. Mnogi tvrde da je najveći izazov današnjeg digitalnog doba u tome da se trebamo suočavati s iskustvom koje nije cjelovito. Zbog tog »fragmentiranog« iskustva sve je teže doživljavati smislenu cjelovitost pa i onda kada se govori o ostvarivanju globalne ljudske obitelji (Benedikt XVI. 2009.; Benedikt XVI. 2011.).

4. Neke temeljne odrednice oblikovanja kršćanskog identiteta

4.1. Kršćanski identitet nadilazi horizontalno-imanentnu razinu

Izvor kršćanskog identiteta nadilazi horizontalno-imanentnu razinu. Kršćanski identitet je u svom temelju teocentričan. Čovjek nije svoj vlastiti projekt, nego je Božje stvorenje, i to njegovo porijeklo određuje smisao, zadatak, pravila i cilj njegova života. Stvorenost prije svega poziva čovjeka da prizna i prihvati svoju ovisnost o Bogu. Po posebnom stvaranju Bog je čovjeka uzdignuo iznad drugih živih bića na zemlji. Jedino se čovjek duhom može uzdići prema Bogu, jedino čovjek ima sposobnost postojati kao osobno i slobodno biće, jedino čovjek ima odgovornost živjeti prema Božjem zakonu. Tako pojedinac u kršćanskoj tradiciji nije samo »čovjek slučaj«, koji – kao kod starih Grka – ne smije očekivati da se božanstvo bavi njime, nego je nešto posve jedinstveno i neponovljivo. »Ako je doprinos starozavjetne objave u otkrivanju osobitosti i neponovljivosti čovjekove, onda novozavjetno-trinitarno iskustvo otkriva nešto sasvim novo: Bog je živi Bog ne samo time što se obraća čovjeku, ulazi u zajedništvo s njim i s njim ostvaruje odnos, nego je Bog također sam u sebi *communio* i *communicatio*« (Greshake 2007, 38). Dakle, premda kršćanstvo dijeli s nekih drugim svjetskim religijama vjeru u jednoga jedinoga Boga, koji je neizmjeran, transcendentan, izvor svega što postoji, ono ima u sebi i nešto originalno i jedinstveno u odnosu prema bilo kojoj drugoj religiji ili filozofskom istraživanju.

4.2. Originalnost i jedinstvenost kršćanskog identiteta u odnosu na druge religijske identitete

»Njegova originalnost i jedinstvenost očituje se u ispovijedanju vjere da je taj osobni, neizmjerni, transcendentni Bog postao pravim čovjekom, ne prestajući biti Bogom. Bog u kojeg kršćani vjeruju utjelovio se u Isusu Kristu iz Nazareta, koji je vječni Sin i vječna Riječ Boga Oca. Isus Krist je prema tome 'mjesto' osobnog susreta i dijaloga između božanstva i čovječanstva, božanskog i ljudskog, transcendentnog i imanentnog, vječnog i prolaznog, apsolutnog i relativnog« (Karlič 2022, 95). Isusov odnos prema Bogu i ljudima bio je velika novost. On je donio sasvim novu sliku o Bogu i čovjeku, zastupao je nove odnose među ljudima. Novozavjetna svjedočanstva o Isusovu životu i djelovanju jasno ukazuju na proegzistenciju kao bitno obilježje osobe Isusa Krista i poziva na nasljedovanje (Mršić Felbar i Šeček 2023, 221-236). Osim proegzistencije

univerzalnost je također jedno od temeljnih obilježja oblikovanja kršćanskog identiteta. »Svekoliko Kristovo bogatstvo je namijenjeno svakom čovjeku i tvori dobro za svakog čovjeka. Od svoga utjelovljenja 'radi nas ljudi i radi našeg spasenja' sve do smrti 'za naše grijehе' (1 Kor 15,3) i uskrsnuća 'za naše opravdanje' (Rim 4,25), Krist nije živio svoj život za sebe, nego za nas. A i sada je 'naš zagovornik kod Oca' (1 Iv 2,1), 'uvijek živ da se za nas zauzima' (Heb 7,25). Sa svime što je živio i trpio za nas jednom zauvijek, On ostaje uvijek 'pred licem Božjim za nas' (Heb 9,24)« (Katekizam Katoličke Crkve 1994, 51).

4.3. Trinitarno-kristološki credo i poziv na nasljedovanje (*sequela Christi*)

Slika o čovjeku čije ishodište leži u trojedinom Bogu ima sasvim konkretne posljedice. Ovdje drugi vrijedi kao drukčiji i njegova različitost kao bitna i nezaobilazna vrijednost. Tek suodnos prema drugome omogućuje puni razvoj vlastite osobnosti. Slika trojedinoga Boga govori da je »jedinstvo« opravdano samo ako se ostvaruje u različitosti, u »biti-sa«, u prihvaćanju drugoga, u kontaktu s njim i u međusobnu upotpunjavanju. Iz toga slijedi da novozavjetni dvostruki zahtjev ljubavi prema Bogu i drugom čovjeku u osnovi nije ništa drugo nego djelotvorna vjera u Trojstvo. Zato ne iznenaduje to da je u kršćanstvu iskreno življeno bratstvo i sestrinstvo, karitativni i društveno-politički angažman za druge kao i izgradnja čitave mreže solidarnosti i potpore, od samog njegova početka u javnosti percipirano upravo kao *specificum christianum*.

»Pritom cilj utjelovljenja nije samo u tome da nas pouči kako da kroz Sina Božjega konačno saznamo tko Bog jest i što od nas traži; također se utjelovljenje ne odnosi samo na spasenje, da budemo oslobođeni od ropstva grijeha i smrti. I koliko god je sve ovo točno, ipak je u konačnici riječ o nečemu mnogo važnijemu: riječ je o komunikaciji između Boga i čovjeka na najvišoj mogućoj razini koja će odsada zauvijek biti moguća. Stvoritelj nam se želi bez zadržke i neopozivo darovati u svojoj Riječi i u svojem Duhu da bismo prihvaćanjem ponudena prijateljstva s Bogom postali «sinovi i kćeri u Sinu» i tako postigli cilj cjelokupnog stvorenja, nenadmašivo sudjelovanje u životu trojedinog Boga« (Greshake 2007, 62-63; Gašpar 2024, 2-14).

U utjelovljenju Sin Božji »premješta« svoj božanski život sasvim u ljudsku povijest i živi ga u ljudskom obličju. Krist nije objavio samo pravo lice Boga nego i pravo lice čovjeka i Božjeg plana s njime, koji će se konač-

no ostvariti u vječnosti (Drugi vatikanski koncil GS, 2008, 22). Stoga je u oblikovanju kršćanskog identiteta kristocentrizam mjesto prožimanja teocentrizma i antropocentrizma (Kovač 2019).

4.4. Spomen/memorija kao temelj kršćanskog identiteta

Poznato je kako su starozavjetni proroci stalno pozivali Izraelce da žive *spomen*, odnosno *memoriju* na ono što je Bog za njih učinio u povijesti. To nije samo prisjećanje, nego živi spomen, aktualizacija onoga što se dogodilo i što postaje temelj identiteta pojedinca i zajednice. Međutim, unutar virtualnog svijeta, koji dominira u digitalnoj kulturi, velik se izazov sastoji u epohalnom prijelazu od anamneze prema amneziji u kontekstu suvremene digitalne antropologije. Naime, prošlost se ne doživljava kao prijedeni put koji ima svoj smisao, već prošlost jednostavno pada u zaborav. O tome Jerko Valković piše: »Ako bismo učestali starozavjetni poziv izraelskom narodu – «sjeti se Izraele!» – preveli u naše doba, onda bi danas mogli reći nešto sasvim suprotno: prepusti prošlost prošlosti/zaboravu! A s «gubitkom» prošlosti gubi se i perspektiva budućnosti, slabi želja i snaga za žrtvu, za odricanje kako bi se nešto ostvarilo u budućnosti. Put izlaska iz usmjerenosti na samoga sebe uvijek pretpostavlja da se krene od vlastite povijesti, od vlastitog iskustva, od prepoznavanja usmjerenosti vlastitoga života i otkrivanja njegova smisla. Ne radi se samo o «čuvanju» informacija u vremenu, o svojevršnom «otimanju» zaboravu, već o sposobnosti elaboriranja, očuvanja, odabira i prizivanja. Upravo kao što biblijska memorija nije samo prisjećanje na nešto što se dogodilo već je akcija, djelovanje, uprisutnjenje koje aktualizira prošlo i otvara put prema budućnosti. Cilj koji se želi ostvariti je otvaranje prema stvarnom, realnom životu i ostvarivanju susreta s drugim te otvaranje perspektive za transcendentno. Bez oživljavanja (vlastite) povijesti kao hoda i usmjerenja prema cilju prijeti opasnost da se ostane samo na horizontalnosti« (Valković 2012, 183).

Oblikovanje kršćanskog identiteta nije ponajprije odnos prema budućnosti, onome što treba oblikovati, on je prije svega odnos prema prošlosti, odnos prema onome što se već dogodilo. O važnosti spomen/memorije u oblikovanju kršćanskog identiteta najbolje svjedoči njegova prisutnost u euharistijskom slavlju. Konstitucija o liturgiji *Sacrosantum concilium* Drugoga vatikanskog koncila na početku drugog poglavlja, koje je posvećeno slavlju euharistije, donosi sintezu koncilske euharistijske teologije: »Naš je Spasitelj na Posljednjoj večeri, one noći kad je bio predan, ustanovio

euharistijsku žrtvu svojega tijela i svoje krvi da time kroz stoljeća ovjekovječi žrtvu na križu, dok ponovno ne dođe, te da tako svojoj ljubljenoj Zaručnici Crkvi povjeri spomen-čin svoje smrti i svojega uskrsnuća« (Drugi vatikanski koncil SC, 2008, 47). Euharistijsko slavlje, dakle, sadrži spomen/memoriju na Kristovo djelo spasenja. U njemu se posadašnjuje prošlost spasenja, ali se istodobno naviješteno spasenje aktualizira *ovdje* i *sada* u životu kršćanske zajednice, omogućujući ulazak vječnost u tijek ljudskog vremena i povijesti (Dančuo 2025, 725).

Zaključak

Sami počeci povijesti kršćanske tradicije ukazuju na njezino vrednovanje i uvažavanje prema vremenu u kojem je živjela i prema kulturnom kontekstu u koji je ulazila. »Čitanje tekstova apologeta, crkvenih otaca, raznih učitelja i svetaca koji su dolazili jedni za drugima tijekom ovih dviju tisuća godina vrlo lako bi pokazalo oprez prema okolnom svijetu i želju za ulaskom u taj svijet kako bi ga se shvatilo i usmjerilo prema istini evanđelja. Na temelju tog opreza postojalo je uvjerenje da nikakav oblik evangelizacije ne bi bio moguć, da Božja Riječ nije ušla u život osoba, u njihov način razmišljanja i djelovanja kako bi ih pozvala na obraćenje. Tako je ono što mi danas zovemo 'novom evangelizacijom' bilo u prijašnja vremena. I u naše vrijeme nije drukčije; možemo upotrijebiti drukčiji izraz, ali bit ostaje ista. Pozvani smo naviještati evanđelje na plodonosan način. To prvenstveno zahtijeva odnos prema Božjoj Riječi koja, onima koji je slušaju, omogućuje da utvrde ne samo naše poznavanje evanđelja, nego nadasve našu vjerodostojnost koja je vidljiva u dosljednom svjedočanstvu života. U svakom slučaju, iz tog procesa nije isključena trajna pažnja prema načinu života i razmišljanja našega suvremenika; jednom riječju, prema kulturi našega vremena« (Fisichella 2011, 528-529).

Međutim, potrebno je naglasiti da su danas kulturna razdoblja sve kraća i njegova preoblikovanja u raznim segmentima života su sve brža. Uzrok toga je u znanstveno-tehničkoj mogućnosti čovjeka da utječe na svijet oko sebe. Tako unutar same obitelji svaka generacija pripada jednom kulturnom dobu ili više njih. Već je Drugi vatikanski koncil naglasio da znanstveni mentalitet suvremene kulture oblikuje način mišljenja i odgovora na temeljna pitanja ljudskog života drukčije nego u prošlosti. Naime, sve veću važnost zadobivaju matematičke i prirodoslovne znanosti, a na praktičnom području tehnika koja iz tih znanosti proistječe. Razvoj tehnike omogućava takvu preobrazbu na mnogim područjima ži-

vota da danas govorimo o »digitalnom dobu« i »digitalnoj kulturi«. Njezin svjetonazor reducira znanstveno i racionalno na egzaktno, vidljivo i apsolutno provjerljivo znanje, a fenomen ljudske religioznosti promatra isključivo kao subjektivnu stvarnost. Ona nije nestala, ali je promijenjena. Najveće preoblikovanje religioznosti digitalne kulture očituje se u njezini horizontalno-imanentnom obilježju u kojem Bog više nije u središtu, nego sam čovjek i to prije svega pojedinac i zadovoljenje njegovih potreba (Gašpar 2024, 113-132).

Nakon prvog dijela članka, u kojem smo govorili o preoblikovanju pomanja i življenja religioznosti digitalne kulture, u drugom dijelu članka pokazali smo neke temeljne odrednice oblikovanja kršćanskog identiteta koje su s njima nespojive i koje se ne mijenjaju ni u novom kontekstu današnje kulture. Kršćanski identitet nadilazi horizontalno-imanentnu razinu i ima svoju originalnost i jedinstvenost u odnosu na sve druge religijske identitete. U središtu oblikovanja i življenja kršćanskog identiteta je trinitarno-kristološki *credo* i poziv na nasljedovanje Isusa Krista. Zato oblikovanje kršćanskog identiteta nije ponajprije odnos prema budućnosti, prema onome što treba oblikovati, nego je prije svega odnos prema prošlosti, odnos prema onomu što se već dogodilo. On je spomen/memoria Kristova života i djela spasenja. U njemu se posadašnjuje prošlost *ovdje* i *sada* i tako omogućuje ulazak vječnosti, odnosno božanskoga u tijek ljudskog vremena i povijesti.

Popis literature

- Bauman, Zygmunt. 2011. *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago.
- Benedikt XVI. 2009. Nove tehnologije, novi odnosi. Promicati kulturu poštivanja, dijaloga i prijateljstva. Poruka za 43. svjetski dan sredstava društvenih komunikacija. U: https://www.vatican.va/content/benedictxvi/hr/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20090124_43rd-world-communications-day.html (pristupljeno 1. XII. 2025.).
- Benedikt XVI. 2011. Istina, navještaj i autentičnost života u digitalnom dobu. Poruka za 45. svjetski dan sredstava društvenih komunikacija. U: <https://ika.hkm.hr/novosti/istina-navjestaj-i-autenticnost-zivota-u-digitalnom-dobu/> (pristupljeno 6. XI. 2025.).
- Bižaca, Nikola, 2003. Božje djelovanje u svijetu dinamičkih procesa. *Filozofska istraživanja* 23/4: 931-955.

- Bižaca, Nikola. 2005. O nekim metodološkim vidovima govora o stvaralačkom Božjem djelovanju. U: Ante Nediljko Ančić i Nikola Bižaca (prir.), *Govor o Bogu jučer i danas*, 301-328. Split: Crkva u svijetu
- Čurković Nimac, Jasna i dr. 2014. Mediji i pamćenje. Prostetičko pamćenje i njegova uloga u stvaranju nove globalne zajednice. U: Miljenko Brekalo i dr. (prir.), *Kultura, društvo, identitet. Europski realiteti*, 416-432. Zagreb: Ivo Pilar.
- Dančuo, Milan. 2025. Euharistija kao predokus vječne gozbe i budućeg svijeta. Eshatološki naglasci u euharistijskoj teologiji. *Bogoslovska smotra* 95/3: 725-747.
- Drugi vatikanski koncil GS. 2008. Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.). U: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Drugi vatikanski koncil SC. 2008. Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji (4. XII. 1963.). U: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Fisichella, Rino. 2005. Znanost, u: *Enciklopedijski teološki rječnik*, 1309-1310. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Fisichella, Rino. 2011. Svećenik nove evangelizacije. *Bogoslovska smotra* 81/3: 525-534.
- Floridi, Luciano. 2017. *La quarta rivoluzione. Come l'infosfera sta trasformando il mondo*. Milano: Feltrinelli.
- Franjo. 2017. *Veritatis gaudium – Radost istine. Apostolska konstitucija o crkvenim sveučilištima i fakultetima* (8. XII. 2017.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gašpar, Veronika Nela. 2005. Čovjek postmoderne – tragalac za božanskim? U: E. Franjo Hoško (ur.), *O čovjeku i Bogu. Zbornik u čast prof. dr. sc. Marijana Jurčevića*, 37-54. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gašpar, Veronika Nela. 2019. Teološka spoznaja – dosezi i granice u dijalogu s prirodnim znanostima. U: Dražen Volk (prir.), *Znanosti i religija*, 83-97. Zagreb: FTI.
- Gašpar, Veronika Nela. 2020. Izazovi religioznosti sekularnog doba. *Bogoslovska smotra* 90/4: 757-775.
- Gašpar, Veronika Nela. 2024. *U susretu sa Svetim. Pitanje o Bogu u dijalogu kršćanstva i suvremene kulture*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gašpar, Veronika Nela. 2024. *Dvojbe oko kršćanstva bez nasljedovanja Krista („sequela Christi“)*. *Lada* 71/1: 2-14.
- Greshake, Gisbert. 2007. *Kratki uvod u vjeru u trojedinog Boga*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Karlič, Ivan. 2022. *Bogočovjek Isus Krist. 2. Mesija, Sin Božji i Spasitelj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Katekizam Katoličke Crkve*. 1994. Zagreb: Glas Koncila.
- Kovač, Nedjeljka Valerija. 2019. Der Mensch von Christus her – Die christozentrische Anthropologie in der Pastoralkonstitution *Gaudium et spes*, Artikel 22. *Diacovensia* 27/2: 261-283.
- Kutleša, Stipe. 2021. Jedno filozofsko razumijevanje zadaća teologije u suvremenom društvu. U: Valerija Kovač i Denis Barić (prir.), *Teologija pred izazovima: identitet – migracije – sveučilište*. Zbornik radova, 205-222. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Macut, Ivan. 2015. Napredak prirodoslovnih znanosti i teologije u znanstvenim revolucijama. *Služba Božja* 55/2: 179-196.
- Mršić Felbar, Iva i Filip Šeček. 2023. Proegzistencija kao bitno obilježje osobe Isusa Krista i poziv na nasljedovanje. *Crkva u svijetu* 58/2: 221-236.
- Novak, Krunoslav i Jerko Valković, 2016. Religija i Internet – novi izazovi življenja vjere. *Obnovljeni život* 71/3: 389-423.
- Pace, Enzo i Giuseppe Giordan. 2010. La religione come comunicazione nell'era digitale, *Humanitas* 65/5-6: 761-781.
- Padula, Massimiliano. 2009. *Immersi nei media. Il nuovo modo di essere vivi*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Ravasi, Gianfranco, 2013. La ricchezza del Vangelo anche a misura dei tweet. U: https://www.vitaepensiero.it/scheda-articolo_digital/gianfranco-ravasi/la-ricchezza-del-vangelo-anche-a-misura-di-tweet-et-888888_2013_0001_0092-152239.html (pristupljeno 14. studenoga 2025.).
- Ratzinger, Joseph. 2008. *Kršćansko bratstvo*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ratzinger, Joseph/Benedikt XVI. 2010. *Teološki nauk o principima. Elementi fundamentalne teologije*. Rijeka: Ex libris.
- Sedmak, Clemens. 2003. *Theologie in nachtheologischer Zeit*. Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag.
- Spadaro, Antonio. 2012. *Cyberteologia. Pensare il cristianesimo al tempo della rete*. Milano: Vita e pensiero.
- Tadić, Stipe. 2011. Sveto koje to nije. O imanentističkim religijama u suvremenom svijetu. *Nova prisutnost* 9/2: 409-421.
- Tanjić, Željko. 2006. Riječ teologije u vrtlogu znanosti. *Bogoslovska smotra* 76/2: 267-283.
- Tanjić, Željko. 2009. *Teologija pred izazovima sadašnjeg trenutka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Veronika Nela Gašpar

Izazovi religioznosti digitalnog doba u oblikovanju kršćanskog identiteta
Challenges of Digital-Age Religiosity in the Formation of Christian Identity

- Valković, Jerko. 2012. Duc in altum! Evangelizacija u »digitalno doba«. *Diacovensia* 20/2: 171-186.
- Valković, Jerko. 2025. Banalna religija. *Kana* 55/4: 25.
- Vranješ, Nikola. 2025. *Onkraj izazova. Pastoral u znanstveno-tehnološkom ozračju*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Vučković, Ante. 2012. Sekularizacija društva i sakralizacija osobe. *Bogoslovska smotra* 82/4: 917-937.